

Október 31-e a reformáció világnapja. Az itt következő két írás közzétételével emlékezünk meg protestáns testvéreink nagy ünnepéről.

„Erős várunk nekünk az Isten”

A reformáció hatásai és jelentősége a magyar történelemben¹

Tegyük fel a kérdést: Mit kaptunk, s mit veszítettünk a reformáció által? Minden történelmi áramlat rendelkezik pozitív és negatív vonásokkal; kezdjük ezúttal – a kereskedelmi szokástól eltérően – a mérleg negatív oldalával.

Kétségtelen, hogy a reformáció hosszú időre – legalább kétszáz évre – meggátolta azt a fejlődést, amelyet az európai humanizmus megindított, vagy legalábbis meg akart indítani. A középkorban tekintélyi alapon kizárólag a túlvilágra rögzített emberi szellem a humanizmussal indult el az autonómia, az öntörvényűség felé, és ez az út bizonyára helyes volt, mert csak az autonóm szellem juthat el elégtelenségének felismeréséhez, s így az igazi alázathoz. Ezt a fejlődést szakította ketté, fojtotta meg szinte csírájában a reformáció, amennyiben az emberi tudatot újra további jó kétszáz évre az emberileg megoldhatatlan transzcendens kérdésekre irányította. Az emberi szellem, amely a humanizmussal megindult a szabadság útján, a reformáció következtében két évszázadon át szemlélő harcra volt kényszerítve Magyarországon, hanem egész Európában is.

E szemlélő harcra természetesen sok fájdalmas mellékjelensége volt. A reformáció megjelenése egy csapásra véget vetett az egyházi és vallásos művészet virágzásának, sőt a megteremtett értékeket is irgalmatlanul pusztította. Ki tudná ma már megállapítani, mi minden esett áldozatul hazánkban is e purifikáló szenvedélynek?

A reformáció szorította újra föld alá a világiasság minden moccnását. Láttuk, hogy Bornemissza és Magya-

ri – s ők bizonyára nem álltak egyedül – a virágénekeket az ország romlásának okai közé sorolta. *Balassi Bálint* szerelmes versei kéziratban maradtak, s csak a véletlen mentette meg őket az utókor számára. S mi minden veszett el? A reformáció jogtalannak és feleslegesnek ítélte mindent, ami nem szolgálta közvetlenül az ember „üdvözülését”, s ebből a szempontból nagyon közel állt az általa oly hevesen támadott katolikus inkvizícióhoz. A reneszánsz és humanizmus jegyében virágzásnak indult művészetek és tudományok elvesztették létjogosultságukat; maradt a templomi ének és a hitvitázó irodalom, s az, ami ennek köpenye alatt elfért.

Mi áll ezzel szemben? Elsősorban a közműveltség korábban elképzelhetetlen emelkedése. Ebből a szempontból döntő volt a reformáció iskolapolitikája. Iskolát a reformáció előtt csak kivételképpen tartottak fenn egyes helyeken; most minden protestáns gyülekezet önként vállalt kötelessége volt legalábbis elemi fokú iskolát nyitni és fenntartani. Ezeknek színvonala természetesen nem volt valami magas; írás, olvasás, minimális számtan, nyelvtan és földrajz mellett főtantárgy volt a káté és az egyházi ének, erre fordították a legtöbb időt. Ez mai szemmel nézve nevenségesen szánalmas, de gondoljuk meg: jobbágygyermekek tízezrei tanultak meg írni és olvasni, akik a reformáció nélkül valószínűleg soha nem láttak volna betűt!

A minden egyházközségben működő elemi iskolák fölé feszült a „triviális” – latin vagy deák – iskolák² hálózata. Itt beszéljenek a számok: a 16. század második felében Magyaror-

szágon és Erdélyben óvatossággal becsles szerint is kerekén 170 triviális iskola működött, mind protestáns kézen, s ezek között sokban a quadrivium³ színvonalán folyt az oktatás. Az iskolák e tömegéből kiemelkedett a sárospataki, debreceni, tolnai, kolozsvári és gyulafehérvári tanintézet; ezekben teológiát is tanítottak, és lelkészeket is képeztek ki.

A reformáció másik nagy érdeme a nyomtatott könyv elterjesztése és a könyvnyomtatás végleges meghonosítása. Már 1550-ben megkezdte működését Kolozsvárott a magyar reformáció első és legnagyobb hatású nyomdája *Heltai Gáspár* vezetésével; 1561-ben *Huszár Gál* indította meg második állandó nyomdánkat Debrecenben. A protestantizmus a nyomdatechnika igénybevételével egyrészt közönséget, másrészt írókat teremtett, amennyiben a nemzet beszélt nyelvét egy csapásra írott és írható nyelvvé tette. A hitegység megbontása az írott, s ezen keresztül az irodalmi nyelv megszületéséhez, ez pedig a nemzeti egység tudatához vezetett.

Legalább ennyire fontos az a volta-képpen nem szándékolt hatás, amely felszabadította az emberi szellemet a természettudományos gondolkodás irányában. Ez persze látszólag ellentmond az előzőekben mondottaknak, mégis igaz: a kor szelleme ugyanis telve volt ellentmondásokkal. A reformáció egyrészt felszabadította, másrészt viszont újra a túlvilágra összpontosította az emberi szellem legjelentősebb erőit, de nem tudta megakadályozni, hogy a felszabadult szellem – ha csak úgy mellékesen is – a földi lét problémáival is foglalkoz-

¹ Előadásként elhangzott 1983 októberében a Luganói Magyar Napok keretében; megjelent a SMIKK „Gesta Hungarorum II.” c. kötetében. A hatalmas, tizenöt „Érted vagyok”-oldalnyi tanulmány utolsó, Mérleg című fejezetét közöljük itt – egyúttal megemlékezve ezzel a szerző halálának első évfordulójáról is.

² A középkori „hét szabad művészet” [= a tudományágak összefoglaló elnevezése a középkorban] tanításának alsó foka, amely a nyelvtant, a szónoklást és a dialektikát foglalta magában.

³ A középkori hét szabad művészet tanításának magasabb foka, amely a számtant, a mértant, a zenét és a csillagászatot foglalta magában.

zék. Az indítást természetesen ebben az irányban is a humanizmus és reneszánsz adta meg. Érdekes megfigyelni, hogy ez a folyamat milyen szoros kapcsolatban állt az ember testiségének újraéledésével, amely az antik kultúra testkultuszának felfedezését követte. A reneszánsz azonban nem elégedett meg az emberi test külső formáival, szétszedte a testet, mint kíváncsi gyerek az új játékszert, hogy megnézzze, mi van benne. Ezzel persze eleve összeütközésbe került a középkor dogmatikus gondolkodásával, amely nem csinált ugyan nagy ügyet élők ezreinek felkoncolásából, de tiltotta a holttest felboncolását. Talán nem túlzás azt mondani, hogy a modern természettudományos gondolkodás azzal a két hullával indult meg, amelyet a bolognai egyetem professzora, *Mondino di Lucci* már 1306-ban, illetve 1315-ben minden tilalom ellenére felboncolt, hogy megírhasssa a világ első anatómiai tankönyvét. A nagy festő-polihisztor *Leonardo da Vincinek* azonban még csaknem két évszázaddal később is a szó szoros értelmében lopnia kellett a holttesteket anatómiai tanulmányai számára. Föltétlenül szükség volt tehát a reformáció bilincstörő hatására, amely nélkül nem jelenhetett volna meg 1643-ban *Vesalius András* páduai sebész és anatómiaprofesszor *De humani corporis fabrica* c. korszakalkotó műve, s ugyanebben az évben *Kopernikusz*nak – akiről ma már nem mindenki tudja, hogy eredetileg orvos volt – az égitestek forgásáról írt hat könyve (*De revolutionibus orbium coelestium Libri VI*), amely meg-

vetette a modern, heliocentrikus világmép alapjait, s elindította diadalútján a modern fizikát. És ki tudja ma már, hogy *Descartes*, az újkori ismertetelmélet megalapozója alapos anatómiai ismeretekkel rendelkezett, hiszen az emberi megismerés lehetőségeinek taglalásában fontos szerepet juttatott a tobozmirigynek, amiről még a mai orvostudomány sem tudja pontosan, hogy micsoda. Vagy hogy *Locke*, az angol empirizmus, a modern államtudományok és a népfelég elvének megalapozója főfoglalkozását tekintve orvos volt? Létrejöhetett volna *Newton* 1687-ben közzétett *Philosophiae naturalis principia mathematica*ja a reformáció nélkül? *Newton* elméletét *Kepler* 1596-ban megjelent *Mysterium cosmographicum* alapján állította fel, amelyben *Kepler* *Kopernikusz* elméletét fejlesztette tovább; s *Kepler* – mint tudjuk – evangélikus teológusként kezdte pályáját. Orvos volt a már többször említett *Servet(ius) Mihály* is, aki az antitrinitarizmus megalapításán kívül mellesleg felfedezte a kis vérkört is. *Galilei Dialogo* című munkája, amely miatt elítélte őt az inkvizíció, 1632-ben jelent meg; ugyanebből az évből származik *Rembrandt* első, csodálatos csoportképe, a *Dr. Tulp anatómiája*. Kár, hogy itt nincs hely ezeknek az összefüggéseknek mélyebb kielemezésére.

Ezek az összefüggések ugyanis magyar vonatkozásban is nagy szerepet játszottak. Nyilván nem véletlen, hogy a magyar reformáció két legjelentősebb alakja, *Melius Péter* és *Beythe István* az akkori ország legne-

vesebb orvosának, *Szegedi Fraxinus (Kőrös) Gáspár*nak volt tanítványa, neveltje, pártfogoltja. *Gáspár* doktor Páduában és Perugiában tanult, s szerzte meg 1552-ben az orvosi diplomát. Baráti kapcsolatban állt a két leghíresebb páduai orvosprofesszorral, *Matheolusszal* és *Francantianusszal* – ez utóbbi gyermekének keresztapja is volt –, akik a kor legismertebb botanikai műveinek szerzői voltak. Hazatérve a Perényiek, majd a Nádasdyak családi orvosa lett, a későbbiek folyamán azonban kezelte az ország csaknem minden főúri családját, még magát Oláh érseket is, pedig a doktor buzgó protestáns meggyőződése nyilván az érsek előtt sem lehetett titok. *Gáspár* doktor vezette Sárváron a Nádasdyak európai híró kertjét, amelyből székérszám hordták a gyógynövényeket Bécsbe és Krakóba is. Az országos híró orvost gyakran kísérték útjain a Nádasdy-udvarban nevelkedő ifjak, közöttük *Beythe István*, illetve *Somogyi Péter*, akinek azonossága a későbbi *Melius Juhász Péterrel* ma már nem kétséges, s akit *Gáspár* doktor híven istápolta a pozsonyi börtönben is. A doktor botanizáló szenvedélye ezeken az utakon ragadhatott rá a két fiatalemberre, s kétségtelen, hogy *Melius* már említett *Herbariuma*, amely *Helta* nyomdájában jelent meg 1578-ban, a kor színvonalán álló orvosi receptkönyv volt. Tudományos értékére jellemző, hogy a felsorolt 660 gyógynövény közül a későbbi kutatás 480-at tudott azonosítani, s ezek 99 százalékát ma is gyógynövényként tartja számon a botanika; a ma ismert gyógynövényeknek pedig 72,6 százaléka megtalálható *Melius* könyvében. A mű tudományos értékénél is fontosabb azonban számunkra az, hogy ez a munka magyarul jelent meg; *Meliust* tehát joggal tekinthetjük úttörőnek a természettudományok magyar nyelvű művelésének területén, éppúgy, mint *Apáczait*. Az ugyancsak botanizáló *Beythe* 1595-ben kiadott *Fives* könyvének kétharmada *Melius* *Herbariumának* szó szerinti átvétele.

Apáczai Magyar Encyclopaediáját már említettük ugyan, a

mű jelentőségét azonban csak akkor értjük meg igazán, ha ismerjük annak felépítését. Az első rész voltaképpen a descartes-i ismeretelmélet összefoglalása, a második és a harmadik a dialektika és a logika szabályaival foglalkozik, ezt követi a negyedik és ötödik részben a számtan és a mértan ismertetése. A hatodik részt a csillagászatnak szenteli Apáczai, mégpedig kora legmagasabb fokán, fenntartás nélkül átvéve az abban a korban még egyáltalán nem általánosan elfogadott kopernikuszi rendszert. A hetedik – legterjedelmesebb – rész általános természettan: fizika, ásvány-, növény- és állattan, biológia és fiziológia. Ezt követi az emberi „csinálmányokról” szóló rész, amely felsorolja a legfontosabb technikai eszközöket, értekezik a városépítésről, a földművelésről és állattenyésztésről. A kilencedik, a történelemmel foglalkozó rész inkább csak időrendi felsorolás, helyenként vaskos tévedésekkel. Legérdekesebb talán a tizedik rész, amelyben Apáczai az emberi együttélés módozatait tárgyalja, s korát messze megelőző társadalom- és államfilozófiát nyújt, mert hirdeti a népfelség elvét, sőt a zsarnok megölésének jogosságát is. Még ha fel tesszük is, hogy Apáczai ismerte nagy angol kortársa, *Thomas Hobbes* gondolatait – Hobbes *Elementa Philosophiae*-jének *De cive* c. része 1642-ben jelent meg, Apáczai pedig 1648-ban kezdte meg hollandiai tanulmányait – azt kell mondanunk,

hogy Apáczai e vonatkozásban európai szinten is úttörő szellem volt, hiszen – mint tudjuk – Hobbes nem jutott el a népfelség elvéig, amelyet csak Locke fogalmazott meg 1690-ben, tehát harmincegy évvel Apáczai halála után. Apáczai ebben a részben fejt ki pedagógiai nézeteit is, s a nevelésügyet az „ő hazájának javát igazán kívánó fejedelem” hatáskörébe utalja, több mint száz évvel megelőzően ebben II. Frigyes, Mária Terézia és II. József felvilágosult abszolutizmusát. A munkát lezáró tizenegyedik rész a korabeli teológia összegzését nyújtja, erősen az angol puritanizmus szellemében. A kornak minden szempontból kétségtelenül megfelelő tudományos színvonalon azonban itt is messze túlmutat a nyelvi teljesítmény: Apáczai szinte a semmiből teremtette meg a természettudományok, a filozófia, a pedagógia és lélektan művelésére alkalmas magyar nyelvet.

Feltétlenül meg kell még említenünk *Pápai Páriz Ferencet*, II. Rákóczi György udvari papjának fiát, aki Lipcsében, Marburgban, Heidelbergben tanult, s végül a bázeli egyetemen szerzett orvosi oklevelet. Hazatérően először Nagyenyed városának, majd a fejedelem udvarának orvosa lett, de ez utóbbi minőségében is haláláig tanára maradt a nagy hírű enyedi kollégiumnak. Szépirodalmi, egyháztörténeti és teológiai munkásságánál jelentősebb volt nevelői tevékenysége; latin-magyar, magyar-latin szótára

voltaképpen Szenczi Molnár művének bővített kiadása. Mind természet-tudományos, mind nyelvi szempontból korszakalkotónak kell azonban tekintenünk *Pax corporis, Az-az Az emberi Testnek belső Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről s azoknak orvoslásának módjairól való tracta* címen 1690-ben Kolozsvárott kiadott könyvét, amely az első magyar nyelven megjelent, európai szintű orvosi munka. Pápai Páriz személyében atyját tisztelheti a magyar nyelvű orvostudomány.

Ez áll a mérleg másik, pozitív oldalán. Mi nyom többet? E kérdés megítélésakor figyelembe kell vennünk a reformáció talán legnagyobb érdemét is: azt, hogy magára ébresztette, talán mondhatnánk, észhez térítette a katholicizmust, elindította annak megújítását. Magyar vonatkozásban ez azt jelenti, hogy Bornemissza Péter, Károlyi Gáspár, Melius Péter és Magyar István nélkül soha nem lett, nem lehetett volna sem *Pázmány Péter*ünk, sem *Zrínyi Miklós*unk, sem *Faludy Ferenc*ünk, sem *Virág Benedek*ünk... A tudat akkori fokán szükség volt a szakadásra – a felébredéshez.

Azóta csaknem fél évezred telt el. Fejlődünk? Talán igen. De nyilván még nem eléggé ahhoz, hogy áthidaljuk az akkori szakadást. Ez talán gyermekeink vagy unokáink nemzedékének feladata lesz.

Tunyogi Csapó Gábor

„Menj azonnal Franciaországba!”

Taizé kezdetei

Roger Schutz, a taizéi ökumenikus testvérközösség alapítója 1940 háborús nyarán elhagyja biztos hazáját, Svájcot, hogy Burgundiába költözzék. Egy interjúban később így emlékezett vissza erre: „Amikor 1940 nyarán meghallottam, hogy Hitler seregei benyomultak Belgiumba és Franciaországba, néhány napra elvonultam a svájci hegyekbe, és eltöprengtem a dolgokon. Egyszer csak belém villant: 'Az idő megérett. Épp eleget töprengtél – menj azonnal Franciaországba! De ott szükséged lesz egy házra, ahol élethossziglan közös életet élhetsz másokkal.' – Kerékpárral indultam el. Az út egy alkalommal olyan függőhídon vezetett át, amelyet a Rhône-folyó fölött feszítettek ki. Kerékpáromat a vállamra kellett vennem, és gyalog kellett átmennem az ingadozó pallókon. Ilyen utakon jutottam el végül Taizébe.”

Az ifjú svájci teológus akkoriban a lehető legközelebb akar élni a „demarkációs vonalhoz”, ahhoz a katonai határhoz, amelyet a győzelmes hitleri Németország nem régen húzott meg Franciaországon keresztül, a svájci Ju-

ra-hegységtől Baszkföldre. A 25 éves teológus menekülteknek szeretne segíteni, és bajba jutottakat akar egy időre befogadni e határ mentén.

Schutz a középkorinak ható városkában, Clunyben próbál meg letelepedni. A középkorban ebből a Clunyból indult ki a hatalmas bencés rend nagy reformja. Az olyan clunyi apátok, mint például Petrus Venerabilis (1094-1156), koruk legnagyobb hatalmú politikai vezetői közé tartoztak. A szerzetesbirodalom feudális uralma később az egyszerű embereknek és a kisparasztoknak a hivatalos egyház elleni, évszázadokon át tartó gyűlöletéhez vezetett Cluny régiójában. Ezért a háborús és igen válságos 1940-es évben senki sem akar fedelelet adni egy fiatal svájci protestánsnak és tervezett evangéliumi közösségének.

De egy clunyi jegyző ötletet ad a 25 éves fiatalembernek, és így jut el Schutz Taizébe. 1940. augusztus 20-án van. Franciaország éppen hat hete szenvedett vereséget. Az elhagyott falunak, Taizének negyven lakosa van, és messze fekszik minden aszfaltozott úttól. Kicsi, falusi ro-

mán templomában a francia forradalom óta, azaz 140 éve nem misézett senki. Schutz személyre veszi a pusztulóban lévő kúriát, és röviddel később olcsón megveszi a taizéi domb déli lejtőjén álló romokat. Életre szóló döntés ez: Roger testvér ebben a burgundiai faluban élt és működött 2005. augusztus 16-án bekövetkezett erőszakos haláláig.

André Jeannet a Résistance, a francia ellenállási mozgalom történésze Szajna-Loire megyében, ahová Taizé is tartozik. A ma 82 éves férfi ifjúként maga is „Résistant”, ellenállási harcos volt. Nem titkolja az egyházzal és az egyházi vezetőkkel szembeni távolságtartását. „Roger Schutz lelkész nem szerepel a mi francia regionális ellenállási listánkon” – tájékoztat a történész, aki összegyűjtötte, kutatta és dokumentálta mindazoknak az életrajzát, akiket 1940 és 1944 között Szajna-Loire megyében megöltek, német koncentrációs táborba hurcoltak – vagy akik szerencsésen életben maradtak az ellenállási harcosok közül.

Am André Jeannet mégis szolgál egy adattal, amelyet az Egykori Ellenállási Harcosok Egyesületének (francia rövidítése: ANACR) házaspár-szövívője, *Raymonde és Guy Gaultier* is megerősít: „A külföldi Roger Schutz az egyházi emberek lyoni központú ún. ’svájci’ hálózatában bujkált.”

A további kutatás eredménye: Taizébe történt megérkezése után Schutz rögtön felvette a kapcsolatot a *Roland de Pury* evangélikus lelkész körüli ellenállási hálózattal, amely Lyonban szervezte akcióit. Ez a hálózat arra specializálódott, hogy az üldözött zsidók meneküléséhez nyújtson segítséget. Roger Schutz és Roland de Pury is a nyugat-svájci kanton, Neuchâtel/Neuenburg ugyanazon kicsiny nemzeti egyházából származik. A 20. század elején a neuchâtel protestánsok ökumenikusan nyitottabbak a katolikusok felé, mint Vaud kanton vagy Genf szigorú reformátusai.

Az ifjú teológus Roger Schutz olyan „közösségi életet” akar elindítani a félig elhagyott falucsukában, „amelyben minden a szeretet körül forog”. Erről így számol be:

„Arra, hogy ezt a bizonyosságot egyedülálló módon váltsam tettekre a magam és Isten számára, az az út kínálkozott, hogy elszállásoljak olyan embereket, akik a hitleri Németországból menekültek el. Lyonban voltak olyanok, akik minden elképzelhető módon segítettek azoknak a zsidóknak, akik a megszállt Észak-Franciaországból menekültek a demarkációs vonalon keresztül, amely Taizétől nem messze északra húzódott. Elmondták a menekülőknek, hogy nálam, a taizéi házban menedékre lelhetnek. Nem kérdeztem a vendégektől sem családi nevüket, sem keresztnévüket. Ez nem érdekelt. S ha másképp viselkedtem volna, csak zavarba hozta volna őket, amire pedig nem volt szükség. Gyakran ért meglepetés, s többnyire nem értettem mindent. Fiatal voltam még, és nem volt nagy emberismeretem. Rosszabbul aligha lehetett lakni, mint a taizéi házban. Régi, használt bútorokat vásároltam, és volt egy primitív konyhai tűzhelyem, amely alig működött. A semmiből kellett csinálnom valamit. Ennünk kellett. Zöldségféléket ültettem a kertben, vettem két tehenet, és megtanultam fejni. Két kecskénk is volt, így sajtot készíteni is tudtam. A két kecske egyike rendkívül féktelen volt, valósággal ’démoni’. Bele kellett kényszerítenem az etetővályújába, és hátulról kellett fejnem, de még így is alig lehetett megfélekezni. A másik szép, kövér fe-

hér kecske volt, igen derék jószág, amelyet gond nélkül lehetett fejni.

Akkoriban volt egy kapunk, amelyet biztonsági okokból egész nap zárva tartottunk. Ha csöngettek, mindig én mentem, hogy kinyissam. A kis harang egy kis biztonsági időközt teremtett, és gondoskodott arról, hogy senki se tudjon minden további nélkül bejönni a házba. Egy napon ismét átmentem az udvaron, és kinyitottam a kaput. Igen kellemetlen emberek álltak odakint, a hitleri Németországgal szövetséges Vichy-rezsim egyenruhás csendőrei. Tudták, hogy emberek bujdatok. Figyelmeztettek: Legközelebb a német Gestapo jön, ám anélkül, hogy udvariasan csöngetnének. Ez 1942 őszenek egyik estéjén történt.

Fontosnak tartottam, hogy egyik vendégemet se tartóztassák le. Világos volt számomra, hogy talán mindnyájukat felfedeznek és deportálnak. Hová? Ezt nem tudtuk. Feltehetően északra, Németországba. Akkoriban még nem tudtam, hogy léteznek koncentrációs táborok. Azon az estén, amikor a csendőrök eljöttek, úgy értettem meg, mint soha korábban, hogy mit jelent félni...”

Schutz azonnal elmenekül Franciaországból, haza, a biztos Svájcba. Genfben folytatja teológiai tanulmányait, és rátalál első testvéreire, akikkel megalapítják ifjú teológusok lakóközösségét.

Néhány nappal Roger Schutz menekülésszerű hazautazása után Hitler hadserege folytatja franciaországi hódító hadjáratát. Szándékosan éppen az első világháborúbeli francia győzelem emléknepjén törnek át a demarkációs vonalon, és 1942. november 11-től az egész országot ellenőrzésük alá vonják, egészen a Földközi-tengerig és a Pireneusok gerincéig. A Hitler által indított „Antal hadművelet” ellencsapás volt a „Fáklya hadműveletre”, a britek és az amerikaiak észak-afrikai partraszállására, legalábbis így hangzott a berlini főparancsnokság akkori nyilatkozata.

Roger Schutz és első három társa csak a Cluny körüli vidék felszabadulása után, 1944 őszen tud visszatérni Taizébe. Egyik első vállalkozásuk, hogy segítséget nyújtanak a környék táboraiiban elhelyezett német hadifogoly katonáknak. A kis közösség eléri, hogy a foglyok részt vehessenek a karácsonyi és a vasárnapi istentiszteleteken, amelyeket „a lehetőségekhez képest minél bőségesebb”, az éhező foglyokkal való közös étkezés követett – emlékezik vissza Roger Schutz.

Thomas Seiterich

Forrás: Publik-Forum, 2008/16

